

А. Харченко, асп.

РОЛЬ ОБРАЗІВ-СИМВОЛІВ У ТЕКСТІ "ЖУРНАЛУ" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У передмові до щоденника Т. Шевченка Валерій Шевчук назвав "Журнал" художнім твором, "на мистецькому рівні створеним художнім тілом" [9, 3]. Щоденник як один із жанрів документалістики найперше розрахований на створення суб'єктивного документального образу – образу свого і своїх сучасників. Але чим вищий мистецький рівень автора, тим йому важче вписатися в умовні канони жанру (для щоденника – це стенографічність, лаконізм оповіді, аргументованість оцінок, документальна образність), і "Журнал" Т. Шевченка – яскраве свідчення сказаного. У текстовій структурі цього щоденника однаково важлива роль як окремих персоналій життєпису генія, так і окремих наскрізних образів-символів. Більше того, якщо розгортання документальних образів привносить у текст елементи сюжетності, що головним чином стосуються екстравертивного життя автора, то розгортання образів-символів у щоденнику репрезентує інтровертивну перспективу сюжету. Центральні символи тут можна трактувати як своєрідні текстові імпульси, детектори напруги внутрішнього життя

поета.

Мета нашої роботи – дослідити семантику ключових символів "Журналу" Т. Шевченка, їх роль та відповідність лексико-тематичній семантиці тексту щоденника.

Під "символом" у дослідженні розуміємо "предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища, має філософську наповненість, тому не тотожний знаковій", "символ стає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і – навпаки, відмінністю внутрішнього і зовнішнього" [4, 635].

Ведення щоденника Т. Шевченка розпочав на останньому році заслання, в очікуванні звільнення, тому внутрішня напруга записів дуже висока. Вираженням цієї напруги духовного життя у тексті щоденника виступає символ "вітер". В. Шевчук зазначає: "Напрочуд яскраво подано описи вітрів, що пов'язано із чеканням звільнення – емоційним вихлюпом...", "образи вітрів рефренуються, що створює враження величезної напруги очікування" [9, 4–5]. В українській та світовій культурах символ "вітер" наділений такими тезаурусними значеннями:

- 1) символ волі;
- 2) символ суму, журби;
- 3) символ зміни, ефемерності, Часу [див. 2; див. 7].

Отже, основними компонентами символічного значення цього символу є "воля", "сум", "журба", "очікування змін", "час". Традиція наповнення образу "вітер" символічним значенням сягає часів давньої літератури. Так, до вітру звертає свої благання Ярославна у "Слові о полку Ігоревім", у новітній українській літературі – до вітру-трамонтану звертається Половчиха, виглядаючи на березі моря шаланду (Ю. Яновський "Вершники").

У "Журналі" Т. Шевченка "вітер" має два значення: предметне і символічне, і доволі часто ці значення накладаються в одному контексті. Адже від напрямку вітру – норд-весту – залежало відплиття Т. Шевченка на поштовому кораблі до Астрахані. Тому в усіх записах, пов'язаних з вітром, цей образ персоніфікується; а іноді звернення до цієї мінливої сили природи стилізоване під народні плачі: "О вітре, вітре, коли б ти міг співчувати моєму невсипущому горю, ти ще позавчора звернув би на норд-вест, і сьогодні я б уже сидів з олівцем у руці аргонавтом татарського корабля, що пливе до берегів Колхиди, себто Астрахані, і востаннє малював би краєвид своєї тюрми" [8, 65].

Символ "вітер" у щоденникових записах виступає тлом зміни настрою автора і основні компоненти його символічного значення у тексті такі:

1. "чекання", "надія на зміни": "Сьогодні неділя, вітер той самий. Чи не час би вже повернути йому на норд-вест? О як би він мене втішив, коли б хоч на завтра повернув. Уже ліпше вдарити зразу обухом, ніж пилити тупою деревіяною пилою дождання" [8, 62];

2. "туга": "А вітер усе той самий. І туга та ж сама" [8, 54].

Із напрямом вітру нероздільно пов'язаний емоційний стан поета. Наприклад, коли вітер побільшав і повернув на норд, стан емоційного збудження автора щоденника був настільки сильним, що він непомітно для себе чотири рази обійшов навкруги фортеці, пройшовши 12 верств, не відчувши при цьому втоми (запис від 19 липня 1857 р.). Напрямок вітру навіть позбавляв Т. Шевченка сну: "Впродовж ночі кілька разів прокидався і спостерігав вітер. Перед світом вітер затих. З надією на його мінливість я заспокоївся і заснув" [72].

Образу-символу "вітер" у "Журналі" Т. Шевченка притаманна подвійна конотація. В одних записах – це образ із позитивною семантикою, означений епітетами "тихий, рівний" ("По заході сонця заштилило, і о першій годині ночі вітер подув із зюйд-оста. Вітер тихий, рівний, саме такий, якого треба нашому поштовому човнові" [8, 66]). В інших записах "вітер" наділений виключно негативною конотацією – вітер "клятий", "нестерпний", "заворожений". Наприклад, "Нестерпний вітер, болісна невідомість" [8, 74], "Вітер, немов його заморожено, все той же" [8, 68], або "Про вітер теж намагався не думати. Він, отой клятий зюйд-вест, душу з мене витягне. Нехай би він на одну добу чи хоч би на половину доби звернув до оста, і я був би вільним. Нестерпна мука!" [8, 71].

У початкових записах щоденника Т. Шевченко зізнається, що йому немає про що писати – "анічогісінько такого, щоб хоч трохи переходило за межі монотонного життя щоденного" [8, 16]. У цій ситуації сірої буденщини "вітер" стає ще й тематичним центром записів липневого періоду. Накладання на образ вітру предметного і символічного значення надає йому амбівалентного звучання. Основним компонентом символічного значення "вітру" є "воля", а, виходячи із реальності тексту, вітер – одна із перешкод на шляху поета до волі. Таким чином, у щоденнику Т. Шевченка значенням символу "вітер" виступає дихотомія "воля – неволя".

Другим символічним концентром "Журналу" можемо вважати символ "чай": на це вказує і частотність образу, і його детермінація із записами-роздумами щодо особливостей жанру щоденника, художньої творчості загалом. 30 червня у монотонному житті засланою Т. Шевченка сталася на перший погляд незначна подія. Поет придбав у недавно прибулого офіцера мідяного чайника. Але ця подія відчутно змінила внутрішнє життя автора записів, їх загальну настроєвість, навіть назва самого процесу "чаювання" замінено на "раювання" ("...купив півфунта чаю та фунт цукру і сьогодні вписую до свого журналу пригоду вчорашнього вечора, благословляючи долю, що наділила мене мідяним чайником" [8, 37]). Придбання чайника і чаювання радикально змінили ставлення Т. Шевченка до свого щоденника. У записі від 12 липня читаємо: "першу до своїх записок я брався наче до обов'язку, ніби до "пунктиків", ніби до муштри з рушницею, а тепер, і особливо від того щасливого дня, коли

придбав собі мідяний чайник (виділення наше. – А. Х.), журнал став для мене такою ж потребою, як хліб з маслом до чаю" [8, 59]. З цього часу смислова пара "чай - перо" у "Журналі" нероздільні.

У світовій культурі символічне значення "чаю" таке – "священний церемоніальний напій, зв'язаний із роздумами" [7, 406]. У щоденнику Т. Шевченка символ "чай" в основному зберігає своє тезаурусне значення, однак у контексті дещо конкретизується. Так, символ "чай" у "Журналі" має такі два компоненти символічного значення:

1. Символ натхнення; у щоденнику є свідчення того, містичну функцію чаю поет пізнав ще у 1846 році, коли спільно проживав із "невтомним віршотворцем" Афанасьєвим-Чужбинським. "Спершу я не міг дотямити, чому мій товариш по ремеслу ніколи не просить склянку чаю з буфету, як це роблю я, а завжди велить подавати самовар. Та коли я пильніше придивився до приятеля, то зрозумів, що він властиво не самовар загадує подати, а натхнення, або підйомну, що зрушує його таємничі сили" [8, 43]. У одному із записів Т. Шевченко називає чайник "локомотивом", що приводить у рух натхнення, а також вважає невід'ємною частиною свого "Журналу" ("мідяний чайник, він став неминуче потрібним для мого журналу, так само, як журнал для мене. Без чайника, чи без чаю, якимось ліниво брався до записування. Тепер, аби тільки налив склянку чаю, так перо саме проситься в руки" [8, 42–43]. Завдяки символу "чай" у записах вибудовується чітко вмотивований асоціативний ланцюг: "чайник – чай – перо – щоденник", який включається у смислову тріаду тексту "вітер – чай – щоденник";

1) символ порозуміння; чаювання у колі друзів віддавна сприймається як найвищий ступінь порозуміння. Тому не випадково для зустрічі зі своїм другом Феліксом Фіялковським (обидва хотіли провести неділю подалі від осоружної фортеці) Т. Шевченко мав взяти чайник і чай. Але порозуміння не відбулося, бо Фіялковський не прийшов на зустріч. Але завдяки "чаю" відбулося порозуміння поета зі словом: він знову почав писати.

Звичайно, такий тісний зв'язок між творчістю і символом "чай" не був тоді Шевченком раціонально осмислений. Бо генії сприймають, акумулюють надбання світової культури інтуїтивно. Так і включення у текст щоденника символів "вітер" та "чай" базується в першу чергу не на логічних, а на асоціативних зв'язках лексико-тематичної структури "Журналу". Включення у документальний текст символів дає реципієнту змогу підсвідомо відчутти емоційний стан автора, змодельовати картину його інтровертивного життя. Таке дослідження символічної системи документального жанру ще раз вказує на умовність поділу літератури на фікційну і документальну. Під пером генія навіть щоденні фактографічні записи щоденника перетворюються у високохудожній мистецький твір.

1. *Егоров О.* Дневники русских писателей XIX века.– М., 2002;
2. *Кононенко В.* Символи української мови: (Монографія). – Івано-Франківськ, 1996;
3. *Космеда Т.* "Щоденник" Т. Г. Шевченка як особливий тип автокомунікації. // Семантика мови і тексту. Зб. статей VIII міжнарод. наук. конференції. – Івано-Франківськ, 2003;
4. *Літературознавчий словник-довідник* / Р. Громяк, Ю. Ковалів та ін. – К., 1997;
5. *Момот Н.* Шевченків Щоденник: жанрова гетерогенність як стратегія тексту // Слово і час.– 2005. – № 3; *Словник символів культури України* (за заг. ред. В.П. Коцура, О. Г. Потапенка, М.К. Дмитренка).– К., 2002;
7. *Трессидер Дж.* Словарь символов / Пер с англ. С. Палько. – М., 1999; ;8. *Шевченко Т.* Щоденник / пер. з рос. О. Кониського; передм. та пер. віршів В. Шевчука. – К., 200;
9. *Шевчук В.* "Журнал" Тараса Шевченка як художній твір // Шевченко Т. Щоденник / пер. з рос. О. Кониського; передм. та пер. віршів В. Шевчука. – К., 2003.